

Park, który jeszcze istnieje. Założenie dworsko-parkowe w Zgłobicach koło Tarnowa

Zofia Malinowska, Danuta Kraus

Park which Still
Exists. Mansion-Park
Set in Zgłobice
near Tarnów

Tak bardzo z pozoru polskie dwory i dworki stanowią paradoksalnie jeszcze jeden pomost łączący nas z Europą. Drewniane dwory, o formach zbliżonych do dworów występujących w Polsce, będące siedzibami szlachty powstawały przecież w wielu krajach Europy „łacińskiej”, a i nie jeden polski szlachcic miał obce pochodzenie. Ze znanych wymienić można choćby Wincentego Pola, Oskara Kolberga czy Zygmunta Glogera¹. Ten proces asymilacyjny, korzystny dla obydwu stron, nie ustał nawet w okresie rozbiorów. W Polsce jednak znaczenie dworów było szczególne zarówno ze względów społecznych, jak i krajobrazowych. Dwór najczęściej był lokalnym ośrodkiem kultury, także rolniczej i stanowił, podobnie jak kościół, istotny i rozpoznawalny element krajobrazu. Teraz, kiedy we wsi najczęściej dominują strażnica pożarna i transformator, kiedy z istniejących w 1939 roku dworów do naszych czasów przetrwało zaledwie kilkanaście procent, te pozostałe winny być otoczone szczególnie troskliwą opieką. Czy los ich odmieni miejsce Polski w Unii Europejskiej? Czy legislacja stanie się im wreszcie przychylna? Warto zadać sobie te pytania, bo przecież o część naszej kultury i tożsamości jako narodu chodzi.

To opracowanie poświęcone jest ginącemu na naszych oczach dworowi w Zgłobicach. Pisząc „dworowi” mamy na myśli pojęcie szersze,

tj. dwór wraz z zabudowaniami i parkiem.

Historia zespołu dworskiego

The history of mansion set

Pierwsza wzmianka o wsi „Sgłobicze” pojawia się w roczniku diecezji tarnowskiej w roku 1326. Wieś należała wówczas do parafii w Zbylitowskiej Górze. W dokumentach z roku 1399 właścicielami wsi są członkowie rodu de Sgłobicz. Na początku XIV wieku wieś jest już bardzo rozdrobniona, jednocześnie kilkunastu właścicieli gospodaruje na poszczególnych jej częściach – rolach. Proces scalania zapoczątkowany został przez Teofilę Ludwikę księżnę Lubomirską dopiero w XVII wieku. Ostatnim właścicielem dworu był Adam Marszałkiewicz, wraz z żoną Zofią, który w latach 1930-1934 piastował godność prezydenta Tarnowa. Majątek należący do Marszałkiewiczów liczył 138 hektarów. Obejmował dwór wraz z polami uprawnymi, łąkami, lasami i nieużytkami. W takim stanie przetrwał II wojnę światową. W 1950 lub 1951 roku prawowici właściciele zostali usunięci, potem było już tylko coraz gorzej: parcelacja gruntów, przejęcie zabudowań na rzecz Skarbu Państwa i wreszcie w 1959 roku formalne upaństwowienie. W dworze mieściły się kolejno: szkoła podstawowa wraz z mieszkaniami lokatorskimi,

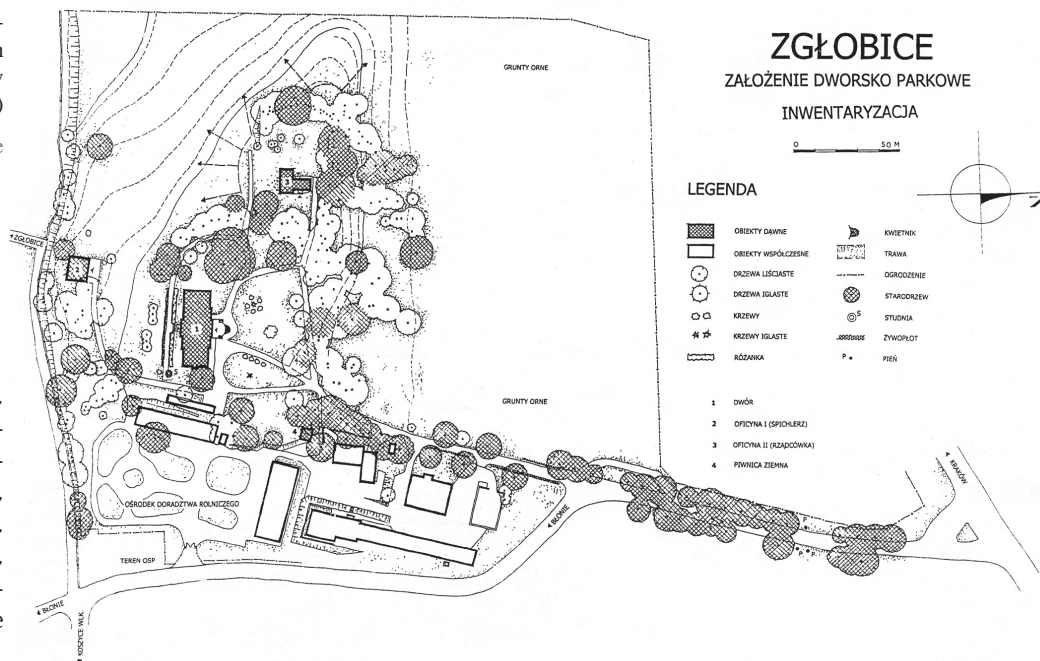
Inwentaryzacja założenia dworsko-
-parkowego w Zgłobicach
(źródło: Ośrodek Konserwacji Zabytków
w Tarnowie)

Inventory of mansion-park set in Zgłobice

Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Wojewódzki Ośrodek Postępu Rolniczego. Obecnie dwór wraz z częścią związanych z nim zabudowań, pozostają niezagospodarowane. W 1991 roku Teresa Marszałkiewicz, spadkobierczyni ostatnich właścicieli, rozpoczęła starania o odzyskanie posiadłości.

Wieś Zgłobice leży przy drodze E 40, mniej więcej w połowie odległości między Tarnowem a Wojniczem. Okolica jest pagórkowata i lesista. Najwyższe wzniesienie osiąga 246 m n.p.m. Od zachodu wieś graniczy z Dunajcem, którego wpływ na powstanie i rozwój osady był niewątpliwy, gdyż pierwotne osadnictwo zazwyczaj rozwijało się wzdłuż biegów rzek. Obecnie wieś zajmuje obszar 469 ha i zamieszkuje ją około 2000 osób. Omawiane założenie dworsko-parkowe leży w północnej części wsi, w pobliżu kościoła parafialnego, na platformie stanowiącej kontynuację rozległej skarpy Dunajca.

Po raz pierwszy w dokumentach źródłowych dwór wraz z otoczeniem zaznaczono na planie katastralnym z roku 1848. Z planu tego wynika, że na dojazd do dworu wykorzystano początkowy odcinek drogi prowadzącej od szosy Kraków – Tarnów do Błonia. Również na podstawie tego planu można stwierdzić, że założenie miało charakter głównie użytkowy i pozbawione było parku. W centrum majątku stał murowany dwór z podjazdem i trawiastym parterem od północy.

Na północny – zachód od dworu znajdował się zespół zabudowań obejmujący oficynę i dwa nieduże budynki gospodarcze. Od strony północno – wschodniej były czworaki sąsiadujące z dużym budynkiem, być może stodołą lub spichlerzem. Sad zajmował południową część założenia, zaś warzywniki usytuowano przy zachodniej stronie oficyny. Północną część założenia zajmowała łąka. Niewielkie pastwiska sąsiadowały z ogrodem warzywnym od strony północnej, a od wschodu i zachodu przylegały do czworaków. Pastwisko znajdowało się także w północno – wschodnim narożniku założenia. Na całym obszarze sporadycznie występowały pojedyncze drzewa, głównie jesiony (*Fraxinus*) i dęby (*Quercus*). W tym stanie założenie przetrwało do drugiej połowy XIX wieku, kiedy to na miejscu starego dworu postawiono nowy. Stopniowo wznoszono także nowe lub przebudowano już istniejące zabudowania mieszkalne i gospodarcze. Zgłobice liczyły wówczas 542 mieszkańców, należących do parafii rzymsko-katolickiej w Zbylitowskiej Górze.

U schyłku XIX wieku pojawiła się na ziemiach polskich tendencja

tworzenia przy dworach, a nawet folwarkach, parków świadczących o zamożności i pozycji właściciela. Moda ta nie ominęła także majątku w Zgłobicach. Na założenie parku wykorzystano opadające łagodnie, w stronę północnego wschodu i zachodu zbocze, na którego szczycie wzniesiono nowy dwór. Do obszaru parku włączono także teren pozostały po zlikwidowanym sadzie, warzywnikach i częściowo pastwiskach. Park rozpoczynał się od rozległego trawnika wokół dworu, z nasadzeniami wysokich drzew wzdłuż krawędzi, który od wschodu przechodził w podjazd z klombem. Od północnego wschodu prowadziła do niego aleja z kasztanowców białych (*Aesculus hippocastanum* L.). Przy urządzeniu parku wykorzystano naturalne ukształtowanie terenu, dzięki czemu od posadowionego na wzniesieniu dworu roztaczał się widok na łagodne zbocze zamknięte poniżej kurtynami wysokiej zieleni. Ponadto w założeniu wprowadzono dwa otwarcia widokowe na pagórkowaty i lesisty obszar Pogórza Karpackiego: jedno w kierunku zachodnim i drugie w kierunku południowo zachodnim. Na podstawie zachowanych materia-

łów oraz zasobów nie jest możliwe określenie czy istniał podział parku na alejki.

Stan zachowania obiektu

State of preservance of the object

Pochodzący z drugiej połowy XIX wieku dwór w Zgłobicach jest murowany, zbudowany na planie wydłużonego prostokąta, parterowy lecz z użytkowym poddaszem kryty dachem czterospadowym. Klasycyzujące elewacje podzielone są ryzalitami. Na głównej osi umieszczono od północy i południa ryzality akcentujące wejścia zwieńczone tympanonami. Przy ryzalicie od strony północnej znajduje się obszerny taras z dobrze zachowaną efektowną, kutą balustradą i z donicami kwiatowymi wieńczącymi kamienne słupki. Stan zachowania obiektu budzi obawy co do jego dalszego istnienia. Budynek jest opuszczony, dach przecieka, postępuje proces niszczenia substancji zabytkowej. Po zachodniej stronie dworu usytuowana jest pochodząca z połowy XIX wieku oficyna I (spichlerz). Jest to budynek murowany, z wysuniętym ryzalitem sieni, nad którym znajduje się tympanon z dwuspadowym dachem. Obiekt podobnie jak dwór jest opuszczony i w znacznym stopniu zdewastowany.

Również od strony zachodniej dworu znajduje się, pochodząca

z drugiej połowy XIX wieku, oficyna II (rządcówka) z elewacjami o skromnym klasycyzującym wystroju z dwuspadowym dachem. Budynek ten, przebudowany w połowie XX wieku, jest obecnie zamieszkały i jego stan techniczny nie budzi zastrzeżeń. Z czasów świetności dworu przetrwały jeszcze kamienna piwnica i studnia.

Wojewódzki Ośrodek Postępu Rolniczego będący ostatnim użytkownikiem majątku przeprowadzał niezbędne remonty i otaczał opieką licznie występujący na terenie dworskim starodrzew, pomijając jednak aleję kasztanowców, podlegającą pod Rejon Dróg Publicznych. Niestety nie zawsze prace w parku zgodne były z ideą i charakterem założenia: nawierzchnię alei kasztanowcowej pokryto asfaltem i wprowadzono betonowe krawężniki, powstał też cały szereg przypadkowych i szpecących zabudowań. Również nowe nasadzenia drzew często były nie przemyślane, szczególnie na polanie przed północną ścianą dworu.

Od roku 1990 nie są prowadzone żadne prace pielęgnacyjne i postępuje proces degradacji zasobów roślinnych. Zjawisko to jest szczególnie groźne na terenie omawianego parku, który posiada wiele starych, cennych okazów. Znaczna część drzew jest już uszkodzona. Szrotówek kasztanowcowiaczek atakuje aleję kasztanowców białych. Występują licznie rośliny ruderalne i samosiewy, a także dzikie dróżki i wysypiska śmieci. Całość założenia

sprawia wrażenie opuszczenia i zaniedbania.

Na obszarze dworskim w Zgłobicach podstawową strukturę drzewostanu tworzy 313 drzew reprezentowanych przez 25 taksonów. Krzewy należą do 8 taksonów. W drzewostanie parkowym znajdują się rodzime gatunki drzew liściastych takie jak: brzoza brodawkowata (*Betula pendula* Roth.), buk pospolity (*Fagus sylvatica* L.), czerecha pospolita (*Prunus padus* L.), dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.), grab pospolity (*Carpinus betulus* L.), jarząb pospolity (*Sorbus aucuparia* L.), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior* L.), klon jawor (*Acer pseudoplatanus* L.), klon polny (*Acer campestre* L.), lipa drobnolistna (*Tilia cordata* Mill.), topola biała (*Populus alba* L.), topola osika (*Populus tremula* L.), wiąz szypułkowy (*Ulmus laevis* Pall.). Występują również gatunki obcego pochodzenia: dąb błotny (*Quercus palustris* Muenchh.), dąb czerwony (*Quercus rubra* L.), robinia akacyjowa (*Robinia pseudoaccacia* L.), kasztanowiec biały (*Aesculus hippocastanum* L.), surmia (*Catalpa* sp.), sosna wejmutka (*Pinus strobus* L.), orzech włoski (*Juglans regia* L.) Z drzew owocowych na terenie parku występuje: czereśnia ptasia (*Prunus avium* L.), wiśnia pospolita (*Prunus cerasus* L.), grusza pospolita (*Pyrus pyraeaster* L.), jabłoń (*Malus* sp.). Nielicznie reprezentowane są drzewa iglaste: modrzew europejski (*Larix decidua* Mill.), sosna wejmutka (*Pinus strobus* L.) i świerk kłujący (*Picea pungens* Engelm.). Z krzewów występują:

dereń biały (*Cornus alba* L.), irga wielokwiatowa (*Cotoneaster multiflora* Bunge), jałowiec chiński (*Juniperus chinensis* L.), ligustr pospolity (*Ligustrum vulgare* L.), lilak pospolity (*Syringa vulgaris* L.) i róża (*Rosa* sp.), różanecznik katawbijski (*Rhododendron catawbiense* Michx.).

W starodrzewiu, przypuszczalnie pochodzącym z końca XIX wieku, we wschodniej części parku, dominują olbrzymie topole białe (*Populus alba* L.), osiągające wysokość 35 metrów, zaś w zachodniej dwie lipy drobnolistne (*Tilia cordata* Mill.) przekraczające wysokość 25 metrów. Również w centralnej części parku występują trzy robinie akacjowe (*Robinia pseudoaccacia* L.) o wysokości do 25 metrów, podobnie jak rosnące na północnym zboczu dwa dęby szypułkowe (*Quercus robur* L.). Z końca XIX wieku pochodzi również reprezentacyjna aleja z kasztanowców białych (*Aesculus hippocastanum* L.).

Założenie dworskie w Zgłobicach posiada cenne wartości przestrzenne i krajobrazowe, nadal możliwe do odtworzenia, mimo nie zawsze właściwych nasadzeń dokonanych w drugiej połowie XX wieku oraz braku pielęgnacji i postępującej dewastacji wszystkich elementów założenia w ostatniej dekadzie. Park zawierający liczne okazy starodrzewia jest typowym przykładem parku przydworskiego, występującego od połowy XIX wieku. Dodatkowym walorem założenia jest efektowna neoklasyczna architektura dworu

i związanych z nim zabudowań, stosunkowo dobrze, mimo zniszczeń czytelna.

Całość stanowi świadectwo tego okresu naszej kultury, który reprezentowany jest przez coraz mniej liczne przykłady, a którego wartość jest niezaprzeczalna. Z tych względów obiekt powinien być poddany rekompozycji i objęty stałą ochroną konserwatorską. Od 1990 roku nie były przeprowadzane w drzewostanie parku żadne zabiegi pielęgnacyjne. W pierwszej kolejności niezbędne wydaje się usunięcie samosiewów drzew i krzewów oraz niewłaściwych nasadzeń. Najbardziej zaniedbana jest południowa część parku zarośnięta krzaczastymi wiązami i czarnym bzem. Większość krzewów należy usunąć pozostawiając tylko te, których stan i forma są zadowalające, a usytuowanie zgodne z wymaganiami pierwotnej koncepcji parku. Bezwzględnie usunięte winny być samosiewy i przypadkowe nasadzenia z terenu polany przed reprezentacyjną, północną ścianą dworu.

Drzewa stare i wartościowe należałoby poddać fachowym zabiegom pielęgnacyjnym. Należy usunąć również nasadzenia z miejsc gdzie przebiegają osie widokowe. Całą zielenią w parku objąć należy stałą opieką polegającą na wycinaniu martwych gałęzi, systematycznej likwidacji samosiewów oraz pielęgnacji trawników i kwietników. Również niezbędnymi zabiegami konserwatorskimi i remontowymi winny być poddane

budynki stanowiące ongiś integralną część zespołu dworskiego. W miarę możliwości należy dążyć do likwidacji współczesnych i szpecących założenie obiektów budowlanych.

Zofia Malinowska

Danuta Kraus

Katedra Roślin Ozdobnych
Akademia Rolnicza w Krakowie
Department of Ornamental Plant
Agriculture University of Cracow

¹ Z wypowiedzi Tadeusza Chrzanowskiego zamieszczonej w opracowaniu *Dwór Polski w XIX wieku*, wyd. Stowarzyszenie Historyków Sztuki, Warszawa 1992.

Literatura

1. Dziewoński K., Iwanicka-Lyra, Kielczewska-Zalewska M., 1971, *Studia z geografii średnich miast w Polsce – problematyka*, Warszawa.
2. Kirk F., Ruta Z., 1981, *Dzieje miasta i regionu*, Tarnów.
3. Krupinski A. B., 1989, *Zabytki architektury i budownictwa województwa tarnowskiego*, Kraków.
4. *Dwór Polski w XIX wieku*, 1992, praca zbiorowa, Stowarzyszenie Historyków Sztuki, Warszawa.
5. *Dwór polski w XIX wieku*, 1998, praca zbiorowa, Stowarzyszenie Historyków Sztuki, Warszawa.
6. Samborowska H., 1990, *Ewidencja założenia dworsko-parkowego w Zgłobicach gm. Tarnów*.